

Mekkî-Medenî Sûre Tespitinde Üslup ve Muhtevanın Önemi: İnsan Sûresi Örneği

Soner Aksoy¹

Öz

Kur'an belli bir zaman aralığında Hz. Peygamber'e vahyedilmiş, ilâhî iradenin beyânî bir müdahalesidir. Bu beyânî müdahale belli bir tarihsel vasatta, yirmi üç yıllık süre zarfında nas-olgu diyalektiği içerisinde teşekkül etmiştir. Kur'an'ın teşekkül sürecini etkileyen birçok etken olmakla birlikte bu etkenlerden birisi şüphesiz Mekke'den Medine'ye hicrettir. Zira hicretle birlikte olgusal ve mekânsal bir değişiklik meydana gelmiş ve bu durum Kur'an'ın üslup ve muhtevasına etki etmiştir. Kur'an sûrelerinin Mekkî-Medenî olarak tasnif edilmesinde nakil, kıyas ve icthad şeklinde farklı kriterler esas alınmıştır. Nakil rivayete dayalı bilgiyi, kıyas ve icthad ise, üslup ve muhtevadan hareketle ulaşılan sonucu ifade eder. Bu bağlamda İnsan sûresi nakledilen birçok rivayette Medenî olarak değerlendirilmiş, diğer bir takım rivayetlerde ise, Mekkî olduğu ifade edilmiştir. Biz bu çalışmada her iki görüşe yer vermekle birlikte sûrenin üslup ve muhtevadan hareketle hangi döneme ait olduğunu tespit etmeye çalışacağız. Zira üslup ve muhteva sûrelerin dönemlerini belirlemede önemli esaslardan birisidir. Bu çerçevede İnsan sûresinin Mekkî olduğu kanaatine ulaştığımızı belirtmeliyiz.

Anahtar Kelimeler

Kur'an • İnsan Sûresi • Mekkî • Medenî • Üslup • Muhteva

The Significance of Content and Style and in Determining Meccan-Medinan Sûrahs: The Case of Sûrah al-İnsân

Abstract

The Quran is a Bayânî intervention of the divine which will be revealed to the Prophet Mohammad (Pbuh) within a certain time range. This intervention, completed in 23 years, was formed by using text-phenomena dialectics. Without a doubt, the Hegira from Mecca to Medina is one of the key factors that has affected the formation of the Quran, for a significant shift emerged from this, which, in turn, altered the overall style and content of the Quran. Several criterion, like tradition, analogy, or İjtihad, have been used in the classification of Sûrahs in the Quran as coming from Mecca and Medina. Tradition relies solely on transmission whereas analogy and İjtihad refer to a judgement that is based on content and style. In this sense, Al-İnsan has been considered as coming from Medina in some traditions and from Mecca in others. This study aims to examine this era through paying attention to the Quran's style and content by analyzing contradictory traditions.

Keywords

Quran • Sûrah al-İnsân • Meccan • Madinan • Style • Content

1 Soner Aksoy (Arş. Gör.), Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Tefsir Bilim Dalı, Sakarya Türkiye.
Eposta: snraksoytrbzn@hotmail.com

Atrf: Soner Aksoy, "Mekkî-Medenî Sûre Tespitinde Üslup ve Muhtevanın Önemi: İnsan Sûresi Örneği," *darulfunun ilahiyat* 29/1, (Haziran 2018): 49–69, <http://dx.doi.org/10.26650/di.2018.29.1.0102>

Extended Summary

The classification of Sūrahs as coming from either Mecca or Medina is based on a variety of criteria. One of these criteria – which has been expressed in the transmission from the Sahabah, Tabi'un, by Islamic scholars – constitutes transmitted narrations and the arrangement of revelatory sequences. Another criterion for determining the relevant period of Sūrahs is ijtihād (“legal reasoning”) and qiyās (“analogy”). In this context, ijtihād and qiyās, so-called mental activities, articulate the conclusion that is reached with respect to the content and stylistic features of the Sūrahs. This study attempt to determine the period to which Şūrah al-Insān actually belongs. In doing so, first, opinions on the issue in classical and contemporary sources were determined. In this context, the arguments and evidence of scholars who contend that Şūrah al-Insān was either from Mecca or from Medina are taken into account. Thereafter, we examine the period during which Şūrah al-Insān was revealed by analyzing the style and content of the Sūrahs.

In this study, we have observed that nearly all the transmitted arrangements of revelatory sequences of Şūrah al-Insān were classified under Medinan şūrahs, and also that this view was related by many scholars. In fact, some scholars have attributed this view to the jumhūr (“masses”). On the other hand, transmitted narrations appear to be the underlying justification of the evaluation of the şūrah as Medinan. It may be argued that some of the narrations conveyed about ‘Alī and Fāṭimah, especially in connection to the environment in Medina, were the main factors in assuming the şūrah’s “cause of revelation” (sabab al-nuzūl) and evaluating it as coming from Medina.

In spite of the classification of Şūrah al-Insān as being from Medina throughout the narrations, some scholars in the classical and modern era have stressed, notwithstanding the narrations, that Şūrah al- Insān is, in effect, a şūrah coming from Mecca. Some of these scholars, moreover, have gone even further to attribute this view to the jumhūr. As for the scholars who defend this position, they have shown evidence on the issue that the şūrah treats and the stylistic features it employs. In other words, according to the scholars defending this view, the contents and stylistic features of Şūrah al-Insān indicate that the şūrah is from Mecca.

In this context, on the one hand, we observed that there were two different approaches put forward in the classical and modern era regarding the cause of revelation of Şūrah al-Insān. On the other hand, it appears that these two approaches were a result of methodology, that is, while scholars who maintain that the şūrah is from Mecca have taken as a basis the şūrah’s style and content, while scholars who claim it as from Medina have taken narrations related to the issue as its basis.

As a result of this study that we have conducted, we can say that the view of scholars that Şūrah al-Insān is from Mecca is more consistent and convincing. For when the scholarly value of the narrations which constitute the basis for the acceptance of the şūrah

as Medinan, and the style and content employed are examined, it becomes apparent that the şūrah was revealed in the Meccan period. This is because the basic stylistic features used in the şūrah reflects the stylistic features of the Meccan şūrahs, that is, stylistic features that were used, such as emphatic statements, physical and concrete depictions in the context of the hereafter, performative (inshā') statements used for the Prophet, and short and pithy āyahs, indicate that Şūrah al-Insān is a şūrah of the Meccan period.

However, a similar conclusion is reached when considering the content features employed in the şūrah, that is, the emphasis on the creation, freedom, and responsibility of human beings, expressions about the life of the hereafter, the advice of patience to the Prophet, and the reactions of those being addressed in response to injunctions, indicate that Şūrah al-Insān was a şūrah revealed during the Meccan period. Therefore, in spite of the fact that Şūrah al-Insān is classified in the narrations of the Medinan şūrahs, the style and content suggests that the şūrah is from Mecca.

Based on this study specific to Şūrah al-Insān, we can say that the content and style features are arguably more operative and significant in determining the revelatory period of şūrahs. Because, as is the case with Şūrah al-Insān, the outcomes may be deprived of scholarly merit by basing it on several unauthentic narrations and on a biased approach towards narrations. However, when the content and style are being examined, more consistent and objective outcomes can be reached with regards to the relevant period.

Finally, when determining the revelatory period of a şūrah, the issue should not be approached from one direction, but rather from a more holistic and objective view with scholarly thoroughness of the narrations related to the revelatory period, the arrangement of revelatory sequence, and the content and style of the şūrah. In particular, the style and contents should be taken into consideration by an efficient arbitrator when contradictory narrations have been transmitted concerning the relevant period. We have thus attempted to implement this method in this study specific to the Şūrah al-Insān.

Mekkî-Medenî Sûre Tespitinde Üslup ve Muhtevanın Önemi: İnsan Sûresi Örneği

Kur'ân insanın varoluşsal soru ve sorunlarına cevap vermek için Hz. Peygamber aracılığıyla nâzil olan, ilâhî iradenin sözlü bir beyanıdır. Bu sözlü beyan belli bir zaman aralığında, hitap-muhatap diyalektiği içerisinde nâzil olmuş ve nâzil olduğu dönemin sosyal, kültürel, ekonomik, dini ve siyasi yapısına, tasavvuruna ve algısına bağlı olarak teşekkül etmiştir. Dolayısıyla murâd-ı ilâhînin tespiti ve sûrelerin anlam dünyasının ortaya çıkarılması noktasında, ilâhî kelamın nâzil olduğu tarihsel bağlamın bütün unsurlarıyla çok iyi keşfedilmesi ve anlaşılması gerekir.

İslam tefsir geleneğinde sûre ya da ayetlerin nüzûl döneminin tespiti bağlamında ortaya konulan Mekkî ve Medenî ayrımı,² Kur'ân'ın anlam dünyasının doğru bir şekilde anlaşılması açısından önemli bir değere sahiptir. Zira yirmi üç yıllık bir sûre zarfında tadrîci bir şekilde nâzil olan ilâhî kelamın anlam dünyası, Medine'ye hicretle birlikte değişen şartlara, koşullara ve ihtiyaçlara bağlı olarak etkilenmiş ve bu etki kısmen sûrelerin üslup ve muhtevasına yansımıştır. Bu bağlamda üslup ve muhteva sûrelerin Mekkî ve Medenî şeklinde tasnif edilmesinde çok büyük bir önemi haizdir.

Kaynaklarda bir sûrenin hangi döneme ait olduğunun belirlenmesinde üç esasın belirleyici olduğu zikredilmiştir. Bu esasları nakil, kıyas ve icthâh şeklinde sıralayabiliriz. Nakil; sahâbeden, tâbiînden ya da sonraki âlimlerden nakledilen nüzûl sıralaması tertiplerini ve konuya dair rivayetleri ifade ederken, kıyas ve icthâh; sûrenin üslup ve muhteva özelliklerinden hareketle ulaşılan sonucu ifade eder.³ Ne var ki sûrelerin Mekkî ve Medenî oluşunda üslup ve muhteva özellikleri

2 Âlimler sûrelerin Mekkî-Medenî şekilde tasnif edilmesindeki temel kriterin ne olacağı hususunda ihtilaf etmişler; hicret, zaman ve mekân şeklinde üç ayrı görüş ortaya koymuşlardır. Şöyle ki hicreti esas alan âlimler, hicretten önce nâzil olan sûreleri Mekkî, sonra nâzil olanları Medenî; mekânı esas alanlar, Mekke ve civarında nâzil olan sûreleri Mekkî, Medine ve civarında nâzil olanları Medenî; muhatabı esas alanlar ise, Mekkelilere hitap eden sûreleri Mekkî, Medinelilere hitap edenleri Medenî olarak tasnif etmişlerdir. Bkz. Ebû Abdillâh Bedruddîn ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Beyrut: Dâru'l-ma'rifê, 1957), 1: 187; Abdurrahman Ebû Bekr Celâluddîn es-Suyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Mısır: el-Heyetu'l-Mısriyye, 1974), 1: 37. Bu görüşler içerisinde birinci görüş daha yaygındır ki bizim kanaatimiz de bu yöndedir. Zira hicretle birlikte sosyo-kültürel bir değişiklik meydana gelmiş ve bu durum Kur'ân'ın üslubuna ve muhtevasına yansımıştır. Diğer taraftan tasnifte esas olarak görülen mekân, ayetlerin daha çok coğrafi olarak nerede nâzil olduğuyula; zaman ise, ayetlerin kronolojisiyle alakalı bir durumdur. Bkz. Esra Gözeler, *Kur'ân Ayetlerinin Tarihlendirilmesi* (İstanbul: Kuramer, 2016), 52.

3 Burada zikri geçen kıyas ve icthâh fıkıh usulünde kullanıldığı anlamda değil, daha çok zihni bir çaba ve faaliyet anlamında kullanılmaktadır. Bkz. Zerkeşî, *Burhân*, 1: 189; Abdurrahman eş-Şâyi', *el-Mekkî ve'l-Medenî fi'l-Kur'ân 'i'l-Kerîm* (Riyâd: Mektebetü'l-melik, 1997), 18.

göz önünde bulundurulsa da nakil Mekkî-Medenî şeklinde yapılan ayırmada temel esas olarak görülmüştür.

Bu açıdan birtakım rivayetlerde ve nakledilen hemen bütün nüzûl sıralamalarında İnsan sûresi genellikle Medenî sûreler içerisinde tasnif edilmiştir. Diğer taraftan sûrenin üslup ve muhtevası, aynı zamanda nakledilen diğer birtakım rivayetler sûrenin Mekkî bir sûre olduğuna işaret eder. Dolayısıyla biz bu çalışmamızda bu çelişkili durumu, önemine binaen sûrenin üslup ve muhtevasından hareketle çözümlenmeye çalışacağız. Bu bağlamda muhteva derken siyerden daha ziyade sûrede işlenen ana konuları kastediyoruz. Zira çok keskin olmasa da Mekkî ve Medenî sûreler arasında işlenen konular arasında temel birtakım farkların olduğunu söyleyebiliriz. Bu açıdan bir sûrenin üslup ve muhteva özellikleri, o sûrenin nüzûl dönemine dair daha tutarlı ve objektif sonuçlar sunabilir. Dolayısıyla biz yapacağımız bu çalışmada ilk olarak sûrenin Mekkî ve Medenî olduğunu söyleyen âlimlere ve görüşlerine yer vereceğiz. Daha sonra sûrede kullanılan üslup ve muhteva özelliklerine bağlı olarak hangi döneme ait olduğunu tespit etmeye çalışacağız. Değerlendirme ve sonuç faslıyla da çalışmayı bitireceğiz.

İnsan Sûresinin Mekkî Olduğuna Dair Görüşler

Mekkî-Medenî olduğu hususunda ihtilaf edilen İnsan sûresi âlimlerin bir kısmına göre Mekkî dönemde nâzil olmuştur. Şöyle ki İbn Abbâs (ö. 68/687-88), İbn Ebî Talha (ö. 84/703), 'Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732), İbn Yesâr (ö. 103/721) ve Mukâtil'den (ö. 150/767) nakledilen rivayetlere göre İnsan sûresi Mekkî bir sûredir.⁴ Diğer taraftan Ebû Hayyân (ö. 745/1344) ve Hafâcî (ö. 1069/1659) sûrenin Mekkî olduğu görüşünü cumhûra atfetmişlerdir.⁵

Ebû Davûd'un (ö. 275/889) Hz. Peygamber'in namaz rekâtlarında hangi sûreleri okuduğuna dair naklettiği şu rivayette, İbn Mes'ûd'un (ö. 32/652-53) İnsan sûresini Mekkî sûreler içerisinde tasnif ettiği anlaşılmaktadır:

“Kendisine gelen bir adama İbn Mes'ûd şöyle dedi: Hz. Peygamber bir rekâtta benzer iki sûreyi okurdu. Şöyle ki Rahmân ve Necm sûrelerini bir rekâtta, Kamer

4 Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, thk. Abdullah Mahmud Şehhâte (Beyrut: Dâru ihyâi't-türâs, 1423), 4: 519; Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes'ud el-Beğavî, *Me'âlimu't-tenzil fi tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr (Beyrut: Dâru ihyâi't-türâs, 1997), 8: 289; Cemâlüddîn Ebû'l-Ferac İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîri fi ilmi't-tefsîr*, thk. Abdurrezâk el-Mehdî (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-Arabiyye, 1422), 4: 374.

5 Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhid fi't-tefsîr*, thk. Sıdkî Muhammed Cemîl (Beyrut: Dârü'l-fıkr, 1420), 10: 358; Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed el-Hafâcî, *Hâşiyetu's-şihâb 'ala tefsîri'l-Beydâvî* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 8: 284.

ve Hâkka sûrelerini bir rekâtta, Tûr ve Zâriyat sûrelerini bir rekâtta, Vakı‘a ve Nûn sûrelerini bir rekâtta, Me‘âric ve Nâziaat sûrelerini bir rekâtta, Mudaffifin ve ‘Abese sûrelerini bir rekâtta, Müddessir ve Müzzemmil sûrelerini bir rekkatta, İnsan ve Kıyâmet sûrelerini bir rekâtta, Nebe ve Mürselât sûrelerini bir rekâtta, Duhân ve Şems sûrelerini bir rekâtta okurdu. Ebû Davûd, (هذا تأليف ابن مسعود) bu telif İbn Mes‘ûd’a aittir demiştir.”⁶

İnsan sûresinin nüzûl dönemine dair ihtilaf olduğuna dikkat çeken İbn Aşûr (ö. 1973) Ebû Davûd’un İbn Mes‘ûd kanalıyla naklettiği bu rivayete dayanarak sûrenin el-Kıyâmet sûresinden önce 30 ya da 31. sırada nâzil olduğunu ifade etmiştir.⁷

Çağdaş dönemde nüzûl sıralamasına göre tefsir yazar İzzet Derveze, Muhammed Âbid el-Câbirî ve Mehmet Zeki Duman İnsan sûresini Mekkî sûreler içerisinde tasnif etmişlerdir. Örneğin İzzet Derveze, er-Rahmân ve ez-Zilzâl arasında 91. sûre;⁸ Câbirî, el-Ğâşiye ve el-Kehf arasında 69. sûre⁹ olarak değerlendirmiştir.¹⁰ Mehmet Zeki Duman ise, sûrenin Mekke’nin son dönemlerinde yani bi‘setin 12 ya da 13. yılında nâzil olduğunu ifade etmiş ve sûreyi er-Rahmân ve el-Hac arasına 90. sıraya yerleştirmiştir.¹¹

Kur’ân ayetlerinin tarihlendirilmesi konusunda araştırma yapan oryantalistler ise, genel olarak İnsan sûresini Mekkî sûreler içerisinde tasnif etmiştir. Sözelimi Gustav Weil Mekkî ikinci dönem sûrelerinden 65. sûre,¹² Theoder Nöldeke ise, Mekkî ikinci dönem sûrelerinden 52. sûre¹³ olduğunu ifade etmiştir.¹⁴

6 Ebû Davûd, “Kitâbus’s-Salât”, 3.

7 Muhammed b. Tâhir b. Aşûr et-Tunûsî, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru’t-Tunûsiyye, 1984), 29: 370.

8 Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadis* (Kahire: Dâru İhyâi’l-Kutubu’l-Arabiyye, 1965), 6: 105.

9 Muhammed Âbid el-Câbirî, *Fehmu’l-Kur’ani’l-Hakim* (Mağrib: Dâru’n-Neşr, 2008), 2: 197.

10 Mehdi Bâzrgan ve Mustafa İslamoğlu da İnsan sûresinin Mekkî olduğu görüşündedirler. Bkz. Mehdi Bâzrgan, *Kur’ân’ın Nüzûl Süreci*, trc. Yasin Demirkıran-Mela Muhammed Feyzullah (Ankara: Fecr Yayınevi, 1998), 104; Mustafa İslamoğlu, *Kur’an Sürelerinin Kimliği* (İstanbul: Akabe Vakfı Yayınları, 2011), 446.

11 Mehmet Zeki Duman, *Beyanu’l-Hak Kur’ân’ı Kerim’in Nüzul Sırasına Göre Tefsiri* (İstanbul: Hikmet Basın Yayın, 2014), 2: 629.

12 Gustav Weil, *Historisch-Kritische Einleitung in Den Koran* (Bielefeld: Velhagen und Klasing, 1844), 64.

13 Theoder Nöldeke, *Geschichte des Qorans* (Leibzing: Dieterich’sche Verlagsbuchhandlung, 1909), 11.

14 Gözeler, *Kur’ân Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, 294.

İnsan sûresinin Mekkî dönemde nâzil olduğunu söyleyen âlimler genellikle sûrenin üslup ve muhtevasını esas almışlardır. Örneğin sûrenin Medenî olarak değerlendirilmesini garip karşılayan ve doğru olan görüşün Mekkî olduğunu vurgulayan İbn Âşûr bu durumun gerekçesini şu şekilde ifade etmiştir: *فإن أسلوبها معانيها جارية على سنن السور المكية* “Şüphesiz sûrede kullanılan üslup ve manalar Mekkî sûrelerin özellikleri üzerine câridir.”¹⁵

Dolayısıyla İbn Âşûr, her ne kadar sûrenin Medenî olduğuna dair birtakım rivayetler nakledilse de sûrenin üslup ve muhtevası Mekke döneminde nâzil olduğuna işaret ettiğini vurgulamıştır. İnsan sûresini Mekkî ez-Zâriyât ve el-Ğâşiye sûreleri arasında nâzil olduğunu söyleyen Câbirî de sûrenin üslup ve muhtevasını esas almıştır.¹⁶

Medenî Olduğuna Dair Görüşler

İnsan sûresinin Mekkî bir sûre olduğunu söyleyen âlimlere mukâbil, diğer birçok âlim ve rivayet sûrenin Medine döneminde nâzil olduğuna işaret etmektedir. Örneğin tâbiûn âlimlerinden Mücâhid (ö. 103/721) ve Katâde'den (ö. 117/735) sûrenin bir bütün olarak Medenî dönemde nâzil olduğu rivayet edilmiştir.¹⁷ İbnu'l-Cevzî (ö. 597/1201) ve Kurtubî (ö. 671/1273) ise, eserlerinde sûrenin Medenî olduğu görüşünü cumhûra atfetmişlerdir.¹⁸

Diğer bir görüşe göre, İnsan sûresinin geneli Medenî bir sûre olmakla birlikte bazı ayetler Mekkî dönemde nâzil olmuştur. Örneğin Hasan el-Basrî (ö. 110/728), İkrime (ö. 105/723) ve Kelbî'den (ö. 146/763), *فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تُطِعْ مِنْهُمْ آيْمًا أَوْ كُفُورًا* “Rabbinin hükmüne sabret ve onlardan hiçbir günahkâra ve nanköre itaat etme.” (el-İnsân 76:24) ayetinin Mekkî döneme ait olduğu nakledilmiştir.¹⁹ Mâverdî'nin (ö. 450/1058) naklettiği başka bir görüşe göre ise, *إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ* “Şüphesiz Kur'an'ı elbette biz sana indirdik.” (el-İnsân 76:23) ayeti ve sonrası Mekke'de, öncesi Medine'de nâzil olmuştur.²⁰

15 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve 'i-tenvîr*, 29: 370.

16 Câbirî, *Fehmu'l-Kur'an'il-Hakîm*, 2: 197.

17 İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 4: 374

18 İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 4: 374; Şemsuddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Ahmed el-Berdûnî (Kahire: Dâru'l-kutubi'l-Mısıryye, 1964), 19: 118.

19 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîd*, 10: 358; Kurtubî, *el-Cami'*, 24: 119; Şihâbüddîn Muhammed b. Abdullah el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fi tefsîri'l-Kur'an*, thk. Ali Abdalbâri Atıyye (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1415), 15: 166.

20 İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 4: 374.

İbn Âdil (ö. 775/1373), Şîî âlimlerinin çoğunluğunun İnsan sûresinin Medine döneminde nâzil olduğu görüşüne sahip olduklarını vurgulamıştır.²¹ Bu bağlamda Şîî müfessirlerden Tabersî (ö. 548/1154), Tûsî (ö. 460/1067) ve Tabâtabâî (ö. 1981), Hz. Ali (ö. 40/661) ile ilgili rivayetlere yer vererek sûrenin Medenî olduğunu zikretmişlerdir.²² Örneğin Tabâtabâî tefsirinde sûrenin Mekkî-Medenî olduğu hususunda ihtilaf meydana geldiğine dikkat çekmiştir. Diğer taraftan ittifakla ehl-i beyt rivayetlerinin ve meşhur ehl-i sünnet kaynaklarının sûrenin Medenî bir sûre olduğuna işaret ettiğini iddia etmiştir.²³ Bu noktada Tabâtabâî sûrenin 4-22 ayetleri arasının Medine döneminde ehl-i beyt yani Hz. Ali ve Hz. Fâtıma (ö. 11/632) hakkında nâzil olduğuna dair rivayetlere yer vermiştir. Sözgelimi naklettiği bir rivayet şu şekildedir:

Hz. Ali bir gece bir miktar arpa karşılığında bir hurmalığı suladı. Sabah olduğunda ücreti olan arpayı alıp eve geldi ve Fâtıma ile birlikte üçte birini öğütüp ondan “hazîra” denilen bir yemek yaptılar. Yemek pişince bir yoksul gelip yemek istedi ve pişen yemeği ona verdiler. Sonra ikinci üçte birini öğütüp yemek yaptılar. Bu yemek piştiğinde de bir yetim gelip yiyecek bir şey istedi ve pişirdikleri yemeği o yetime verdiler. Son olarak kalan üçte biri öğütüp yemek yaptılar. Bu yemek piştiğinde müşriklerden bir esir geldi ve yiyecek bir şey istedi. Son yemeklerini de ona verdiler ve o günü aç olarak geçirdiler. Bunun üzerine, “İsteyerek miskini, yetimi ve esiri doyururlar” ayeti nâzil oldu.²⁴

Tabâtabâî'nin naklettiği bu rivayette olduğu gibi, İnsan sûresinin Medenî sûreler içerisinde değerlendirilmesinin temelinde, bazı ayetlerin nüzûl sebepleriyle ilgili olarak Medine ortamıyla ilişkili olan rivayetlerin yer aldığı söyleyebiliriz. Zira sûrenin Medenî olduğunu söyleyen müfessirlerin birçoğu Hz. Ali ve Hz. Fâtıma hakkında Tabâtabâî'nin yer verdiği bu ve benzeri rivayetlere yer vermişlerdir.²⁵ Hatta Kuşeyrî (ö. 465/1072) İnsan sûresinin bir bütün olarak Hz. Ali ve Hz. Fâtıma hakkında nâzil olduğunu ifade etmiştir.²⁶

21 Ebû Hafs Sırâcuddîn b. Âdil el-Hanbelî, *el-Lubâb fi 'ulûmi'l-kitâb*, thk. Âdil Ahmed (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1998), 20: 23; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 25: 166.

22 Bkz. Emînu'l-İslâm Ebû Ali el-Fadl b. Hasen et-Tabersî, *Mecmau'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'an* (Beyrut: Dâru'l-mürtezâ, 2006), 10: 159; Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasen et-Tûsî, et-Tibyân fi tefsîri'l-Kur'an (Beyrut, Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabiyye, ts.), 10: 211.

23 Seyyid Muhammed Hüseyin et-Tabâtabâî, *el-Mizân fi tefsîri'l-Kur'an* (Beyrut, Müessesetü'l-a'lâ, 1997), 20: 132.

24 Tabâtabâî buna benzer başka rivayetler de nakletmiştir. Bkz. Tabâtabâî, *el-Mizân*, 20: 145-150.

25 Bkz. Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'an* (Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabiyye, 2001), 10: 98; Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâthü'l-ğayb* (Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 1420), 30: 746; Kurtubî, *Câmi'*, 29: 130.

26 İbn Âdil, *el-Lubâb fi 'ulûmi'l-kitâb*, 20: 3.

Diğer birtakım rivayetlere göre ise, *إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ لَا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكْرًا*, “Biz hiçbir karşılık ve teşekkür beklemezsiniz sadece Allah rızası için sizi yediriyoruz.” (el-İnsân 76:9) ayeti Medine’de adak adayıp adağını yerine getiren Ebu’l-Dahdah el-Ensârî hakkında nâzil olmuştur.²⁷ Başka bir rivayete göre ise, *وَيُطْعَمُونَ الطَّعَامَ عَلَىٰ حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا*, “İsteyerek miskini, yetimi ve esiri doyururlar.” (el-İnsân 76:8) ayetiyle başlayan pasaj Bedir esirlerinin geçimini üstlenen yedi sahâbe hakkında nâzil olmuştur.²⁸

Diğer taraftan nakledilen bu rivayetlerin etkisinden olsa gerek sahâbeden, tâbînden ve İslam âlimlerinden nakledilen nüzûl sıralamalarının genelinde İnsan süresi Medenî sûreler içerisinde tasnif edilmiştir. Örneğin İbnu’l-Durays’ın (ö. 294/906) İbn Abbâs’tan naklettiği nüzûl sıralamasında er-Rahmân ve et-Talâk arasında 98. sûre,²⁹ Beyhakî’nin (ö. 458/1066) Hasan el-Basrî’den naklettiği nüzûl sıralamasında 96. sûre,³⁰ Zerkeşî’nin (ö. 794/1392) yer verdiği nüzûl sıralamasında ise, 97. sûre³¹ olarak tertip edilmiştir.

Sonuç olarak Câbirî’nin de dikkat çektiği üzere sûre bağlamında nakledilen rivayetlere, özellikle Hz. Ali ve Hz. Fâtıma rivayetine bağlı olarak birçok âlim, İnsan süresini Medenî bir sûre olarak değerlendirmiş ve nakledilen nüzûl sıralamalarında genellikle Medenî sûreler içerisinde tasnif edilmiştir.³²

Sûrenin Üslup ve Muhtevası Açısından İki Görüşün Değerlendirilmesi

Daha önceki başlıklarda yer verdiğimiz üzere İnsan süresinin Mekki-Medenî olduğuna dair birbirinden farklı ve çelişkili görüşler nakledilmiştir. Örneğin İbn Abbâs’tan nakledilen bir rivayette sûrenin Mekki olduğu ifade edilirken, yine İbn Abbâs’tan nakledilen nüzûl sıralamasında sûre Medenî sûreler içerisinde tasnif edilmiştir. Diğer taraftan Ebû Hayyân ve Hafâcî sûrenin Mekki olduğu görüşünü cumhûra atfederken, öbür taraftan İbnu’l-Cevzî ve Kurtubî Medenî olduğu görüşünü cumhûra atfetmiştir. Görüldüğü üzere sûrenin nüzûl dönemiyle alakalı birbiriyle çelişkili görüşler ve rivayetler ortaya konulmuştur. Dolayısıyla biz bu başlık altında sûrede kullanılan üslup ve muhteva özelliklerinden hareketle İnsan süresinin hangi dönemde nâzil olduğunu tespit etmeye çalışacağız.

27 İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 4: 377.

28 Kurtubî, *Câmi*’, 29: 130.

29 Ebû Abdillâh Muhammed b. Eyyûb b. Durays, *Fezâilu’l-Kur’ân*, thk. Ğazve Bedr (Şam: Dârü’l-fıkr, 1987), 33.

30 Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Delâilu’n-nübüvve* (Beyrut: Dârü’l-kutubi’l-ilmîyye, 1988), 7: 142.

31 Zerkeşî, *Burhân*, 1: 194.

32 Câbirî, *Fehmu’l-Kur’ân*, 2: 197.

Sûrede kullanılan temel üslup özellikleri

İnsan sûresinde çok farklı üslup özelliklerinin kullanıldığını söyleyebiliriz. Bu üslup özelliklerinden ilkinin; هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُن شَيْئًا مَّذْكُورًا “İnsan henüz bilinmezken üzerinden uzunca bir süre geçti” (el-İnsân 76:1) ayetinde görüyoruz.

Bilindiği üzere Arapçada cümle haber ve inşâ diye ikiye ayrılır. İnşâ da kendi içerisinde talebî ve ğayr-i talebî şeklinde tasnif edilir. Talebî olanlar altında emir, nehiy, temennî, nidâ ve istifhâm sayılır. İstifhâm asli olarak daha önce bilinmeyen bir şeyi bilme talebini ifade etse de bazen, asli mananın dışında yani mecâz olarak inkâr, tahkîk, nefiy, teaccub, tevbih/azarlama, ta‘zim gibi anlamlarda kullanılır. İstifhâmın kullanıldığı bu manada ya metin içi ya da metin dışı bir karineden (hâl ve siyâk) anlaşılır. Başka bir ifadeyle anlam hâl ve siyâk dediğimiz yani sözün konuşulduğu ortamda sözü kuşatan, birtakım unsurlardan anlaşılır.³³

Arap dilinin bu üslup özelliğini göz önünde bulunduran âlimler ayetin başında geçen “هَلْ” edatının tahkîk ya da takrîr manasında kullanıldığını ifade etmişlerdir.³⁴ Dolayısıyla ayette geçen “هَلْ أَتَى” ifadesi, istifhâm yani bir bilgi alışverişini ifade etmekten öte, sabit olan bir gerçekliğin insana hatırlatılması anlamında kullanılmıştır.

Ayette kullanılan bu üslup özelliğinin Kur’ân’ın birçok ayetinde kullanıldığını söylemekle birlikte, gerek lafız gerekse de lafzın konulduğu anlamın dışında kullanılması itibariyle “هَلْ أَتَى” ifadesine benzer “هَلْ أَتَاكَ” ifadesinin kullanıldığını görüyoruz. Kullanılan bu ifade Kur’ân’da toplam beş ayette geçmektedir. Bu ayetleri şu şekilde sıralayabiliriz:

وَهَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ مُوسَى “Sana Mûsâ’nın haberi gelmedi mi?” (Tâhâ 20:9)

وَهَلْ أَتَاكَ نَبَأُ الْخَصْمِ “Sana davacıların haberi gelmedi mi?” (es-Sa‘d 38:21)

هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ الْمُكْرَمِينَ “Sana İbrahim’in şerefli misafirlerinin haberi gelmedi mi?” (ez-Zâriyât 51:24)

هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْجُنُودِ “Orduların haberi sana gelmedi mi?” (el-Burûc 85:17)

هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْغَاشِيَةِ “Ğâşiyenin (korkunç felakat) haberi sana gelmedi mi?” (el-Ğâşiyeh 88:1)

33 Bkz. Seyyid Ahmed Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa* (Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, ts.), 50-55; Muhammed Ahmed Kâsım, *‘Ulûmu'l-belâğa* (Lübnan: el-Müessesetü'l-Hadîse, 2003), 279.

34 Ebû'l-Kâsım Mahmud b. Amr Cârullah ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâiki ğavâmızı ‘i-tenzil* (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-Arabiyye, 1408), 4: 665; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 30: 329; Kurtubî, *Câmi‘*, 19: 119.

Zikri geçen beş ayetin Mekkî dönemde nâzil olan sûreler içerisinde yer alması oldukça anlamlıdır.³⁵ Zira her ne kadar bu ifadeler genelde kıssalar bağlamında kullanılmışsa da üslup ve lafız olarak İnsan sûresinin 1. ayetinde geçen “هَلْ أَتَىٰ” ifadesiyle benzer bir anlam alanında sahiptir. Şöyle ki bütün ayetlerde istifhâm takrîr ve tahkîk manasında kullanılmıştır.³⁶ Dolayısıyla bütün bu tespitlerimizden hareketle “هَلْ أَتَىٰ” şeklindeki kullanım tarzının genellikle Mekkî sûrelerin üslup özelliklerinden biri olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Diğer taraftan emir, nehiy, istifhâm, temenni, takrîr gibi inşâ bildiren ifadelerin Mekkî sûrelerin üslup özelliklerinden sayılması³⁷ yapmış olduğumuz bu tespiti desteklemektedir.

Kur’ân ayetlerinde sıklıkla te’kidli ifadelerin kullanılması Mekkî sûrelerin diğer bir üslup özelliğidir.³⁸ Bu bağlamda, إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا “Şüphesiz biz insanı karışım halindeki az bir sudan yarattık. Onu imtihan edeceğiz. Bu sebeple onu onu iştirir ve görür kıldık.” (el-İnsân 76:2) ayetinin te’kid edatıyla başlaması önemli bir üslup özelliğine işaret eder. Şöyle ki Arap dilinde kendisine haber verilen muhatap üç durumdan birinde olabilir:

- (i) Muhatapın sözün doğruluğu ve yanlılığı hususunda herhangi bir tepkisi ve karşı çıkışı yoksa haber te’kid edilmeden muhataba aktarılır. Bu neviden habere *ibtidâi haber* denir.
- (ii) Muhatap sözün doğruluğunda tereddüt ve şüphe ederse, tereddüdün ve şüphenin izalesi için kelamın te’kid edilmesi uygun görülür. Bu neviden habere *talebî haber* denir.
- (iii) Eğer muhatap verilen haberi kabul etmiyor, aksine karşı çıkıyorsa kelamın iki ve daha fazla edatla te’kid edilmesi gerekir. Bu neviden habere *inkarî haber* denir.³⁹

Asıl itibariyle Arap dilinde kendisine haber verilen muhatap bu üç manadan birinde olması gerekirken, bazı durumlarda haber muktezâ-i zahirin (zahirin gerektirdiği mana) dışında kullanılır. Ayette böyle bir durumun olduğunu görüyoruz. Şöyle ki ayette muhataplar insanın yaratıldığını çok iyi bildikleri halde, cümle “إِنَّ” *inne* edatıyla te’kidli bir şekilde ortaya konulmuştur. Hâlbuki olması gereken cümlenin te’kidsiz bir şekilde kurulması idi. Buna mukâbil

35 Bkz. İbnü’l-Durays, *Fezâilu’l-Kur’ân*, 33; Zerkeşî, *Burhân*, 1: 194.

36 Kısalarla ilgili zikredilen هَلْ أَتَىٰ ifadesindeki هَلْ edatının nefiy olduğu da zikredilmiştir. İster nefiy ister takrîr olsun üslup olarak istifhâm konulmuş olduğu anlamın dışında kullanılmıştır. Bkz. Râzî, *Mefâtiḥ*, 16: 22; Kurtubî, *Câmi*, 9: 171.

37 Abdurrahman eş-Şâyi’, *el-Mekkî ve’l-Medenî*, 41.

38 Adnân Muhammed Zerkûr, *‘Ulûmu’l-Kur’ân* (Dımeşk: el-Mektebetü’l-İslâmiyye, 1981), 144.

39 Bkz. Ahmed Hâşimî, *Cevâhiru’l-belâğa*, 55; Ahmed Kâsım, *‘Ulûmu’l-belâğa*, 269.

müşrik muhataplar, mahlûk olduklarını bildikleri halde, putlara ibadet ederek bildiklerinin gereği gibi amel etmemelerinden ve yaratılışa dair alametleri görmezlikten geldiklerinden dolayı cümle te'kidli şekilde kurulmuştur. Başka bir ifadeyle müşrik muhataplar yaratılışı inkâr etmedikleri halde inkâr menzilesine indirilerek, cümle te'kidli bir şekilde kullanılmıştır. Dolayısıyla hem kullanılan ifade tarzı, hem de ayette muhatapların müşrikler olduğunun nakledilmesi⁴⁰ sürenin Mekkî döneme ait olduğuna işaret etmektedir.

Sûrede kullanılan bir başka üslup özelliği 4-21 ayetleri arasında cennet ve cehennemin karşılıklı zikredilmesi ve bunlara dair tasvirlere yer verilmesidir. Sözelimi şu ayette, *إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَلَاسِلًا وَأَغْلَالًا وَسَعِيرًا* “Şüphesiz biz kâfirler için zincirler, demir halkalar ve şiddetli biz azap hazırladık.” (el-İnsân 76:4) Cehenneme dair bir tasvir yapılmış, ardından; *إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا* “Şüphesiz iyi kimseler kâfûr karışımı bir içecek içecekler.” (el-İnsân 76:5) ayetiyle birlikte cennet ve cennetliklere dair durum resmedilmiştir. Burada olduğu gibi cennet ve cehennemin karşılıklı zikredilmesi Mekkî sûrelerin temel üslup özelliklerinden biri olduğu zikredilmiştir.⁴¹

Sûrede kullanılan başka bir üslup özelliği olarak, cennet ve cehennem tasvirleri yapılırken hissî ve mücessem canlandırmaların sıklıkla kullanılmasını sayabiliriz. Sözelimi cehenneme dair muhatapların dünyasında yer alan nesnel figür ve motiflerden olan; zincirlerden, demir halkalardan, cennete dair; kâfûr karışımı kadehten, ipekten, sedirlerden, gölgelikler ve meyveliklerden, gümüş kaplardan ve kupalardan, yeşil ve kalın ipek giymiş, gümüş bilezik takmış hizmetçilerden bahsedilmiştir.⁴²

Bu bağlamda Adnan Zerzûr, “Mekkî ayetlerde hissî ve cismî canlandırmalar sıklıkla kullanılmıştır.”⁴³ diyerek cennet ve cehennem tasvirlerine dair sûrede kullanılan üslup özelliğinin, Mekkî sûrelerde çokça kullanılan bir üslup özelliği olduğuna dikkat çekmiştir. Dolayısıyla Zerzûr’un vurguladığı üzere özellikle ahiret bağlamında mücerret birtakım düşüncelerin, muhatapın varlık dünyasında yer alan motif, nesne ve figürlerden hareketle müşahhas ve mücessem olarak muhataba iletilmesi Mekkî dönemde nâzil olan sûrelerin öne çıkan üslup özelliklerinden birisidir.

Sûrede kullanılan diğer bir üslup özelliği, Hz. Peygamber’e yönelik muhatap zamirinin ve inşa/emir bildiren ifadelerin sıklıkla kullanılmasıdır. Bu bağlamda şu ayetler zikredilebilir:

40 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve l-tenvîr*, 19: 373.

41 Bkz. Adnân Zerzûr, *‘Ulûmu’l-Kur’ân*, 141.

42 Bkz. el-İnsân 76:4-21.

43 Adnân Zerzûr, *‘Ulûmu’l-Kur’ân*, 144.

فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تُطِعْ مِنْهُمْ آيْمًا أَوْ كُفُورًا وَاذْكُرْ اسْمَ رَبِّكَ بُكْرَةً وَأَصِيلًا وَمِنَ اللَّيْلِ فَاسْجُدْ لَهُ وَسَبِّحْهُ لَيْلًا طَوِيلًا “Rabbinin hükmüne sabret. Kâfir ve günahkâr kimseye itaat etme. Sabah akşam rabbinin ismini zikret. Geceleyin O’na secde et ve onun ismini uzun uzun tesbîh et.” (el-İnsân 76:24-26)

Zikri geçen ayetlerde Hz. Peygamber’in sabretmesi, kâfir ve günahkâr kimseye itaat etmemesi, Allah’ı zikretmesi, tesbîh ve secde etmesi emredilmiştir.

Özellikle ilk dönem el-‘Alak (96), el-Kalem (68), el-Müzzemmil (73), el-Müddessir (74) gibi Mekkî sûrelerde Hz. Peygamber’e yönelik muhatap zamirinin ve inşâ bildiren ifadelerin sıklıkla kullanıldığını görüyoruz. Buna mukâbil Medenî sûrelerde, daha çok Nebî ve Rasûl vurguları öne çıkmıştır. Dolayısıyla İnsan sûresinde Hz. Peygamber’e yönelik kullanılan muhatap zamirinin ve inşâ bildiren ifadelerin Mekkî dönemin öne çıkan üslup özelliklerinden biri olduğunu söyleyebiliriz.

Ayetlerin kısa ve vecîz olarak kullanılması sûrenin diğer bir üslup özelliğidir. Bu üslup özelliği Mekkî sûrelerin ve ayetlerin en temel üslup özelliklerinden birisidir. Zira Kur’ân’ın nâzil olduğu Mekke döneminde muhataplar şiirde, belâğatta, fesâhatta ve hitâbette mâhir kimselerdi. İlahî kelimeler kısa ve vecîz nazmıyla muhataplarına meydan okumuş ve bir benzerini getirmekten onları aciz bırakmıştır.⁴⁴ Dolayısıyla bu üslup özelliği İnsan sûresinin Mekkî dönemde nâzil olan bir sûre olduğuna işaret etmektedir.

Sonuç olarak sûre bağlamında ortaya koyduğumuz ” هَلْ أَتَى ” şeklindeki kullanım, te’kîd ifadeleri, ahiret bağlamında mücessem ve müşahhas tasvirler, Hz. Peygamber’e yönelik kullanılan inşâ ifadeleri, ayetlerin kısa ve vecîz olması gibi üslup özellikleri sûrenin Mekkî dönem sûrelerinden olduğuna işaret etmektedir. Sürede; ayetlerin uzun olması, Ey İman edenler ve Ey Ehli Kitap şeklinde iman ve ehl-i kitap nidâsının kullanılmaması gibi Medenî sûrelerin üslup özelliklerinden sayılan ifadelerin yer almaması yapılan tespiti desteklemektedir.⁴⁵

Sûrenin muhteva özellikleri.

İnsan sûresinin muhtevasına baktığımızda, isminden de anlaşıldığı üzere, insan ve insanı ilgilendiren konular bir bütünlük içerisinde ele alınmıştır. Bu konuları insanın yaratılış hikâyesi, özgürlüğü ve sorumluluğu, ahiret bağlamında cennet ve cehennem, Peygambere sabır tavsiyesi, muhatapların yapılan uyarılar karşısındaki umursamazlıkları şeklinde sıralayabiliriz.

44 Muhammed Ebû Şühbe, *el-Medhâl li dirâseti ‘l-Kur’ân ‘il-Kerîm* (Kahire: Mektebetü’s-Sünne, 2003), 229.

45 Abdurrahman eş-Şâyi‘, *el-Mekkî ve ‘l-Medenî*, 50.

Sûrenin ilk ayetleri olan şu ayetlerde yaratılış bağlamında farkındalık vurgusunun yapıldığını görüyoruz:

هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُن شَيْئًا مَّذْكُورًا إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَّبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا “İnsan henüz bilinmezken üzerinden uzunca bir süre geçti. Şüphesiz biz insanı karışım halindeki az bir sudan yarattık. Onu imtihan edeceğiz. Bu sebeple onu onu iştir ve görür kıldık.” (el-İnsân 76:1-2)

Anlaşıldığı üzere zikri geçen ayetlerde Allah-insan ilişkisi bağlamında insanın mahlûk olduğunun ve birtakım nimetlerle kuşatıldığının farkında olmasına dikkat çekilmiştir. Mekkî bir sûre içerisinde yer alan şu ayette de benzer bir vurgunun yapıldığını görüyoruz:

“(Melek), işte bu böyledir, dedi. Rabbin; bu benim için çok kolaydır. Daha önce sen hiçbir şey değilken, seni yarattım, dedi.” (Meryem 19:9)

Yaratılış bağlamında bu farkındalık⁴⁶ vurgusunun, Mekkî sûrelerde sıklıkla yer aldığını söyleyebiliriz. Örneğin daha önce de dikkat çektiğimiz üzere, birçok Mekkî sûrede insanın, toprak, nutfe, ‘alaka, mudğa gibi unsurlardan yaratıldığına vurgu yapılmıştır.⁴⁷

Sûrenin dikkat çektiği ve üzerinde durduğu diğer bir konu ise, insanın özgürlük ve sorumluluğudur:

إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا “Şüphesiz biz insana doğru yolu gösterdik. İster şükreden isterse küfredenlerden olur.” (el-İnsân 76:3) ayetinde insanın özgür bir varlık olduğuna dikkat çekilmiştir. Devam eden şu ayetlerde ise, özgür bırakılan insanın yapip ettiklerinden sorumlu olduğu üzerinde durulmuştur:

إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَلَاسِلًا وَأَغْلَالًا وَسَعِيرًا إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا “Şüphe yok ki biz kâfirlere zincirler, demir halkalar ve şiddetli bir ateş hazırladık. Şüphesiz iyi kimseler ise, içinde kâfûr bulunan bir kadehten içecekler.” (el-İnsân 76:4)

46 Kur’ân’ın yaratılışa dair vurguları genellikle nasıllık ve nitelik bağlamında yorumlanmıştır. Örneğin ayette geçen هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُن شَيْئًا مَّذْكُورًا ifadesi, Hz. Âdem’in ruh verilmeyi beklediği evre olarak açıklamışlar. Diğer bir yorumda ise, bu evrenin 40 ya da 1021 yıl olduğu ifade edilmiştir. Yapılan başka yorumlarda ise, ayette zikri geçen evrenin insanın anne karınında geçirdiği süre ya da insana ruh üflenmeden önceki evre kastedilmiştir. Bkz. Muhammed b. Cerîr Ebû Ca’fer et-Taberî, *Câmiu’l-beyân fi tefsiri’l-Kur’ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2000), 24: 87; Kurtubî, *Câmi’*, 19: 119. Biz Kur’ân’ın yaratılışa dair vurgularının nasıllık ve nitelikten ziyade farkındalık vurgusunun olduğunu düşündüğümüzden özellikle “farkındalık” ifadesini kullandık.

47 Bkz. en-Nahl 16/4; el- Kehf 18/37; el-Mü’minûn 23/14; el-Fâtür 35/11; el-Mü’min 40/67.

Bu ayette olduğu gibi insanın özgür ve sorumlu bir varlık olduğuna dair vurguların Mekkî sûrelerde çokça yapıldığını görüyoruz. Örneğin birçok Mekkî sûrede geçen ayette, hiçbir günahkârın başka bir günahkârın yükünü yüklenmeyeceği,⁴⁸ insanın tek başına bir fert olduğu, (Meryem 19:80, 95; el-Enbiyâ 21:89) dileyenin iman dileyenin ise, küfredebileceği, (el-Kehf 18:29) yapılan iyiliğin ve kötülüğün insanın kendisini bağladığı (Fussilet 41:46) gibi ifadelerle insanın özgürlük ve sorumluluğuna dikkat çekilmiştir.

İnsan sûresinin 4-22 ayetleri arasında ise, ahiret hayatı konu edilmiştir. Sûrede ahiret hayatına dair anlatılan bu pasajdan hareketle, Kur’ân’ın ahirete dair anlatılarının ve vurgularının işlevsel ve yönlendirici olduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda şu ayetleri zikredebiliriz:

“Şüphesiz İNَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ يُفَجِّرُونَهَا تَفْجِيرًا” iyi kimseler kâfûr karışımı bir içecekten içecekler. Bu Allah’ın kullarının içtikleri ve fişkırtarak akıttıkları bir kaynaktır.” (el-İnsân 76:5-6)

Zikri geçen ayetlerde cennetteki müminlerin durumu tasvir edilmiş ardından o kimselerin, sözlerinde duran, şiddeti her tarafı kuşatan, Allah rızası için miskini, yetimi ve esiri yediren ve zor bir günde rabbinin huzuruna gelmekten çekinen kimseler olduğuna değinilmiş (el-İnsân 76:8-12) ve hemen peşinden gelen şu ayetle; “Orada sedirler üzerine oturacaklar ve ne yakıcı bir güneş ne de dondurucu bir soğuk göreceklerdir.” (el-İnsân 76:13) müminlerin cennetteki durumu tasvir edilmeye devam edilmiştir. Dolayısıyla bu anlatım tarzı ahirete dair vurguların, kuru bir bilgiden ibaret olmayıp aksine yönlendirici ve eyleme sevk edici bir hedefinin olduğuna işaret eder. Diğer taraftan bu tür ahirete dair fonksiyonel ve sorumluluk aşılایıcı anlatıların Mekkî sûrelerin temel özelliklerinden olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Zira daha önce de dikkat çektiğimiz üzere Mekkî dönem sûrelerinde, ahiret hayatına dair tasvir ve anlatılar çokça yer almıştır.

Sûrenin 22-26 ayetleri arasında muhatabın doğrudan Hz. Peygamber olduğunu görüyoruz. Bu ayetlerde Kur’ân’ın Hz. Peygamber’e indirildiğine, sabretmesi, kâfir ve günahkâr kimseye itaat etmemesi, Allah’ı zikretmesi, tesbîh ve secde etmesi gerektiğine dair vurgular yapılmıştır. Örneğin şu ayette; “Şüphesiz Kur’ân’ı sana biz indirdik” (el-İnsân 76:23) te’kidli bir şekilde Kur’ân’ın Allah tarafından indirildiğine vurgu yapılması dikkat çekicidir. Şöyle ki Kur’ân’ın Allah’ın vahyi olduğuna, bizzat Allah tarafından indirildiğine dair vurgular Mekkî

48 “Hiçbir kimse başkasının günahını yüklenmez.” kalıbı Kur’ân’da toplam beş ayette geçer ve beşi de Mekkî’dir. Bkz. el-En’âm 6/164; el-İsrâ 17/15; el-Fâtür 35/18; ez-Zümer 39/7; en-Necm 53/38.

dönemin öne çıkan vurgularından birisidir.⁴⁹ Zira bu dönemde Müşrikler ilâhî vahyin cin, şeytan gibi birtakım varlıklarla kurulan ilişkinin ürünü olduğunu iddia etmişlerdir. Müşriklerin bu iddialarına karşın Mekke döneminde nâzil olan ilgili ayetlerde vahye şeytan, cin gibi herhangi bir kozmik varlığın müdahil olmadığı, bizzat Allah tarafından indirildiği te'kidli bir şekilde vurgulanmıştır.⁵⁰

Diğer taraftan şu ayetlerde Hz. Peygamber'e yönelik kullanılan inşâ ifadeleri dikkat çekicidir:

فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تُطِعْ مِنْهُمْ آيْمًا أَوْ كُفُورًا وَاذْكُرْ اسْمَ رَبِّكَ بُكْرَةً وَأَصِيلًا وَمِنَ اللَّيْلِ فَاسْجُدْ لَهُ وَسَبِّحْهُ لَيْلًا طَوِيلًا “Rabbinin hükmüne sabret. Hiçbir kâfir ve günahkâr kimseye itaat etme. Sabah akşam rabbinin ismini zikret. Geceleyin O'na secde et ve onun ismini uzun uzun tesbîh et.” (el-İnsân 71:23-26)

Daha önce de yer verdiğimiz üzere Hz. Peygamber'e yönelik bu üslup özelliği, Mekkî sûrelerde sık bir şekilde kullanılmıştır. Örneğin Hz. Peygamber'e yönelik kullanılan sabret emri Kur'ân'da toplam on dokuz ayette geçmekte olup, bütün bu ayetler Mekkî sûreler içerisinde yer almaktadır.⁵¹ Mutlak olarak olmasa da benzer bir durumun zikir, secde ve tesbîh emri içinde geçerli olduğunu söyleyebiliriz.⁵²

Sûrenin şu ayetlerinde ise, muhatapların vahiy karşısında takınmış oldukları tavır tahkiye edilerek Allah'ın gücüne ve otoritesine dikkat çekilmiştir:

إِنَّ هَؤُلَاءِ لُجَبُونَ الْعَاجِلَةِ وَيَذَرُونَ وَرَاءَهُمْ يَوْمًا نَقِيلاً نَحْنُ خَلَقْنَاهُمْ وَشَدَدْنَا أَسْرَهُمْ وَإِذَا شِئْنَا بَدَّلْنَا أَمْثَلَهُمْ تَبْدِيلًا “Şüphesiz onlar peşin olanı ister, ağır bir günü ise terk ederler. Hâlbuki onları biz yarattık ve onlara biz güç verdik. Dilediğimiz zaman onları benzerleriyle değiştiririz.” (el-İnsân 76:27-28)

Birçok müfessir ayette “ هَؤُلَاءِ ” ifadesiyle kastedilen muhatapların müşrikler olduğunu ifade etmiştir.⁵³ Diğer taraftan müşrikler bağlamında buna benzer ifadelerin Mekkî başka sûrelerde de yer aldığını görüyoruz. Örneğin şu ayetlerde benzer bir duruma dikkat çekilmiştir:

“Şüphesiz” نَحْنُ قَدَّرْنَا بَيْنَكُمُ الْمَوْتَ وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوبِينَ عَلَى أَنْ يُبَدَّلَ أَمْثَالَكُمْ وَنُنشِئُكُمْ فِي مَا لَا تَعْلَمُونَ

49 Kur'ân'ın Allah tarafından indirildiğine dair yapılan vurgular için bkz. Tâhâ 20/4; eş-Şuarâ 26/192; es-Secde 32/2; ez-Zümer 39/1; el-Vâkı'a 56/80; el-Hâkka 69/43.

50 Hasan Elik, *Kur'ân'ın Korunmuşluğu Üzerine* (İstanbul: İfav, 2009), 79.

51 Bkz. Yûnus 10/109; Hûd 11/49, 115; en-Nahl 16/127; el-Kehf 18/28; Tâhâ 20/130; el-Müzzemmil 73/10; el-Müddessir 74/7.

52 Bkz. en-Necm 53/62; el-Hâkka 69/52; el-Müzzemmil 73/8; el-'Alâ 87/1; en-Nasr 110/3; el-'Alak 96/19.

53 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 14: 117; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 4: 381; Kurtubî, *Câmi'*, 19: 150.

aranızda ölümü biz taktir ettik. Sizin benzerinizi getirmeye ve bilmediğiniz bir şekilde sizi yeniden yaratmaya (karar verirsek), bize engel olacak değilsiniz.” (el-Vâkı‘a 56:60-61)

إِنَّ هَذِهِ تَذْكِرَةٌ فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذْ إِلَىٰ رَبِّهِ سَبِيلًا وَمَا تَشَاؤُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا يُدْخِلُ مَنْ يَشَاءُ فِي رَحْمَتِهِ وَالظَّالِمِينَ أَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا “Şüphesiz bu bir hatırlatmadır. Dileyen rabbine bir yol edinir. Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz. Şüphesiz Allah bilen ve hikmetli olandır. Dilediğine rahmetiyle muamelede bulunur. Zalimler için de şiddetli bir azap hazırladı.” (el-İnsân 76:29-31)

Yukarıda zikri geçen sûrenin son ayetlerinde ise, vahyin bir öğüt ve hatırlatma olduğuna dikkat çekilerek, sûrenin ilk ayetlerinde olduğu gibi insanın özgürlüğüne ve sorumluluğuna vurgu yapılmıştır. Zira, “Dileyen rabbine bir yol edinsin.” ifadesinden sonra rahmetten ve azaptan bahsedilmesi, yapılan seçimin bir sorumluluğunun ve karşılığının olduğunu göstermektedir. Daha önce de dikkat çektiğimiz üzere insanın özgürlük ve sorumluluğu Mekkî sûrelerin üzerinde durduğu temel konulardan birisidir.

Sonuç olarak sûrede yer alan insanın yaratılışına, özgürlüğüne ve sorumluluğuna dair vurgular, ahiret hayatına dair ifadeler, Hz. Peygamber’e yapılan sabır tavsiyesi, muhatapların yapılan uyurular karşısındaki tepkileri bir bütün olarak sûrenin Mekkî dönemde nâzil olan bir sûre olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca sûrede Yahudi, münâfık, Hristiyan gibi çeşitli insan gruplarından bahsedilmemesi, hukuksal ve toplumsal anlamda hükümlerin yer almaması gibi Medenî sûrelerin muhteva özelliklerinden sayılan konuların yer almaması yapılan tespiti desteklemektedir.⁵⁴

Değerlendirme

İnsan sûresinin üslup ve muhtevasına dair ortaya koyduğumuz genel çerçeveden hareketle sûrenin Mekkî dönem sûrelerinden olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Ne var ki İnsan sûresi birçok rivayette ve kaynakta üslup ve muhtevasına rağmen Medenî sûreler içerisinde tasnif edilmiştir.

Daha önce de dikkat çektiğimiz üzere İnsan sûresinin Medenî bir sûre olduğunu söyleyen âlimlerin temel gerekçesinin, sûrenin nüzûl sebebi bağlamında Hz. Ali ve Hz. Fâtıma ile ilgili nakledilen rivayetin olduğunu söyleyebiliriz. Bu ve buna benzer rivayetlerin etkisinden olsa gerek hemen bütün nüzûl sıralaması tertiplerinde İnsan sûresi Medenî sûreler içerisinde tasnif edilmiştir.

54 Abdurrahman eş-Şayi‘, *el-Mekkî ve'l-Medenî*, 51.

Hâlbuki Hz. Ali ile nakledilen rivayet birtakım âlimler tarafından tenkit edilmiş ve mevzû kabul edilmiştir. Örneğin İbnu'l-Cevzî uydurma hadislerle ilgili eserinde Hz. Ali ile ilgili zikri geçen hadisi naklettikten sonra; هذا حديث لا يضعه Bu sözün uydurma olduğunda şüphe yoktur.”⁵⁵ diyerek nakledilen rivayetin mevzû olduğunu ifade etmiştir. İnsan sûresi tefsirinde nüzûl sebebi bağlamında Hz. Ali ile ilgili benzer bir rivayete yer veren Kurtubî ise, حديث لا يصح (Nakledilen bu) sözün sahîh ve sâbit değildir.” diyerek Hz. Ali ile ilgili nakledilen rivayetin sahîh olmadığını vurgulamıştır.⁵⁶

Meseleye diğer bir açıdan baktığımızda Şîî âlimler Hz. Ali ile ilgili olması sebebiyle rivayete çok büyük bir değer atfetmişlerdir. Örneğin Tabersî tefsirinde bu meseleyi geniş bir şekilde ele almış, sûrenin nüzûl sebebi bağlamında Hz. Ali hakkında nakledilen farklı rivayetlere yer vermiştir. Hz. Ali, İbn Abbâs, Hasan el-Basrî'den nakledilen nüzûl sıralamalarında ise, İnsan sûresinin Medenî sûreler içerisinde tasnif edildiğini ifade etmiştir.⁵⁷ Tabersî daha sonra bu rivayetlere rağmen sûreyi Mekkî olarak değerlendirenleri şu şekilde eleştirmiştir:

“Asabiyyet ehlinden olan birtakım kimseler sûrenin Mekkî olduğunu, Medine’de nâzil olmadığını iddia etmişlerdir. Allah’a karşı cüretkâr davranarak, ehl-i beyte düşmanlık ederek bu iddialarına, nakledilen kıssanın uydurma olduğunu delil göstermişlerdir.”⁵⁸

Görüldüğü üzere Tabersî sûrenin nüzûl sebebi bağlamında Hz. Ali ve Hz. Fâtıma hakkında nakledilen rivayete çok büyük bir değer atfetmiş, rivayeti eleştirenleri ve uydurma olarak görenleri ideolojik bir duygusallıkla ve sert bir dille eleştirmiştir. Diğer bir Şîî müfessir Tûsî de benzer bir yaklaşımla rivayete aynı değeri atfetmiş ve sûrenin Medenî bir sûre olduğunu ifade etmiştir.⁵⁹

Dolayısıyla sûre içerisinde yer alan birtakım ayetlerin nüzûlüne sebep teşkil eden rivayetlerin Hz. Ali ve Hz. Fâtıma hakkında vârid olması Şîî ve birtakım müfessirleri ön yargılı davranmaya sevk ettiğini söyleyebiliriz. Bu durumun bir sonucu olarak

55 Ebu'l-Ferac Abdurrahman İbnu'l-Cevzî, *Kitâbu'l-mevzû 'ât*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman (Medine, el-Mektebetü's-Selefiyye, 1966), 1: 393.

56 Rivayet hakkında diğer değerlendirmeler için bkz. Cemâluddin Ebû Muhammed b. Yusuf ez-Zeylaî, *Tahrîcu'l-ehâdis ve'l-âsâri'l-vâkı'ati fi tefsîri'l-Keşşâf*, thk. Abdullah b. Abdurrahman es-Sa'd (Riyâd: Dâru İbn Huzeyme, 1994), 4: 135; Ebû'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *el-Kâfi 'ş-şâfi fi tahrîci ehâdisi'l-Keşşâf* (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1995), 180.

57 Tabersî, *Mecmau'l-Beyân*, 10: 159-163.

58 Tabersî, *Mecmau'l-Beyân*, 10: 163.

59 Tûsî, *Tibyân*, 10: 211.

İlgili âlimler, nakledilen rivayetlerin sıhhatine ve sûrenin üslup ve muhtevasına bakmaksızın sûrenin Medine döneminde nâzil olduğunu iddia etmişlerdir.⁶⁰

Sonuç

Sonuç olarak İnsan sûresinin Mekkî olduğunu söyleyen âlimlerin görüşünün, daha tutarlı ve doğru olduğu kanaatine ulaştığımızı söyleyebiliriz. Zira sûrenin Medenî olarak kabul edilmesine esas teşkil eden rivayetlerin ilmi değeri ve sûre içerisinde kullanılan üslup ve muhteva incelendiğinde, sûrenin Mekkî dönemde nâzil olan bir sûre olduğu anlaşılmaktadır.

İnsan sûresinin nüzûl dönemine dair yapmış olduğumuz bu araştırmadan hareketle, üslup ve muhteva özelliklerinin sûrelerin nüzûl dönemini belirlemede rivayetten daha etkin ve önemli olabileceğini söyleyebiliriz. Özellikle bir sûrenin nüzûl dönemine dair birbirinden farklı ve çelişkili rivayetlerin nakledilmesi, o sûrenin üslup ve muhteva özelliklerinin tespit edilmesini daha da önemli hale getirmektedir.

İnsan sûresinin üslup ve muhteva özelliklerine rağmen nakledilen bütün nüzûl sıralaması tertiplerinde Medenî sûreler içerisinde sınıflandırılması oldukça dikkat çekici ve düşündürücüdür. Bu bağlamda bizim tespitimiz sahâbeden, tabîndan ve İslam âlimlerinden nakledilen nüzûl sıralaması tertiplerinde rivayetin baskın ve belirleyici bir role sahip olduğudur. Dolayısıyla sûrelerin nüzûl dönemini belirlerken mesele tek yönlü ele alınmamalı, sûrenin nüzûl dönemiyle ilgili rivayetler, nüzûl sıralaması tertipleri ve sûrenin üslup ve muhteva özellikleri ilim adamı titizliğiyle, bütünlükçü ve objektif bir bakış açısıyla ele alınmalıdır. Özellikle sûrenin nüzûl dönemine dair çelişkili rivayetlerin nakledildiği yerde, üslup ve muhteva özelliklerinin bir hakem vazifesi üstlenebileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Nitekim biz İnsan sûresi özelinde yapmış olduğumuz bu araştırmada, bu yöntemi uygulamaya çalıştık.

Son olarak İnsan sûresine dair yaptığımız bu araştırmada, üslup ve muhtevadan hareketle gerçekleştirmeye çalıştığımız bu yöntemin, özellikle nüzûl dönemi hususunda farklı görüşlerin nakledildiği sûreler bağlamında uygulanabileceğini ve bu yönde bilimsel çalışmaların yapılabileceğini söyleyebiliriz.

60 Rivayetlerin oluşturduğu otoritenin Mekki bir surenin Medeni sayılmasına yol açtığını ortaya koyan benzer bir örnek için bkz. Hanefi Palabıyık, “Felak ve Nâs Surelerinin Nüzul-Siyer İlişkisi Bağlamında Mekkî ve Medenî Okunmasının Anlamı/Yorumu”, *İslam ve Yorum: Temel Tartışmalar, İmkânlar ve Sorunlar* (Malatya: Malatya İlahiyat Vakfı, 2017), 1: 297-316.

Kaynakça/References

- Âlûsî, Şihâbuddîn Muhammed b. Abdullah. *Rûhu'l-me'ani fi tefsîri'l-Kur'an*. thk. Ali Abdalbâri Atıyye. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1995.
- Bâzergan, Mehdi. *Kur'an'ın Nüzûl Süreci*. trc. Yasin Demirkıran-Mela Muhammed Feyzullah. Ankara: Fecr Yayınevi, 1998.
- Beğavî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes'ud. *Me'âlimu't-tenzîl fi tefsîri'l-Kur'an*. thk. Muhammed Abdullah en-Nemr. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâs, 1997.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin. *Delâilu'n-nübuvve*. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1988.
- Câbirî, Muhammed Âbid. *Fehmu'l-Kur'âni'l-Hakîm*. Fas: Dâru'l-beyzâ, 2008.
- Derveze, Muhammed İzzet. *et-Tefsîru'l-Hadîs*. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1965.
- Duman, Mehmet Zeki. *Beyanu'l-Hak Kur'an'ı Kerim'in Nüzul Sırasına Göre Tefsiri*. İstanbul: Hikmet Basın Yayınları, 2014.
- Ebû Davûd es-Sicistânî, Süleymân b. Eşğas b. İshâk. *Süneni Ebî Davûd*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd. Beyrut: el-Mektebetü'l-'asriyye, ts.
- Ebû Hayyân el-Endelûsî, Muhammed b. Yusuf. *el-Bahru'l-muhîd fi't-tesfîr*. thk. Sitkî Muhammed Cemîl. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1999.
- Ebû Şühbe, Muhammed. *el-Medhâl li dirâseti'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kâhire: Mektebetü's-sünne, 2003.
- Elik, Hasan. *Kur'an'ın Korunmuşluğu Üzerine*. İstanbul: İfav Yayınları, 2009.
- eş-Şayi', Abdurrahman. *el-Mekkî ve'l-Medenî fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Riyâd: Mektebetü'l-melik, 1997.
- Gözeler, Esra. *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*. İstanbul: Kur'an Araştırmaları Merkezi, 2016.
- Hafâcî, Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed. *Hâşiyetü'ş-şihâb 'ala tefsîri'l-Beydâvî*. Beyrut: Dâru sâdir, ts.
- Hâşimî, Seyyid Ahmed. *Cevâhiru'l-belâğa*. Beyrut: el-Mektebetü'l-'asriyye, ts.
- İbn Âdil, Ebû Hafs Sırâcuddîn el-Hanbelî. *el-Lubâb fi 'ulûmi'l-Kitab*. thk. Âdil Ahmed. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1998.
- İbn Âşûr, Muhammed b. Tâhir et-Tûnusî. *et-Tahrîr ve'tenvîr*. Tûnus: ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1984.
- İbn Durays, Ebû Abdillâh Muhammed b. Eyyûb. *Fezâilu'l-Kur'an*. thk. Ğazve Bedir. Şam: Darü'l-fikr, 1987.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihâbuddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *el-Kâfi'ş-şâfi fi tahrîci'l-ehâdisi'l-Keşşâf*. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1995.
- İbnü'l-Cevzî, Cemâluddîn Ebu'l-Ferac. *Kitabu'l-mevzû'at*. thk. Abdurrahman Muhammed Osman. Medine: el-Mektebetü's-selefiyye, 1966.
- İbnü'l-Cevzî, Cemâluddîn Ebu'l-Ferac. *Zâdu'l-mesîr fi ilmi't-tesfîr*. thk. Abdurrezâk el-Mehdî. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-Arabiyye, 2001.
- İslamoğlu, Mustafa. *Kur'an Sürelerinin Kimliği*. İstanbul: Akabe Vakfı Yayınları, 2011.
- Kâsım, Muhammed Ahmed. *Ulûmu'l-belâğa*. Lübnan: el-Müessesetü'l-hadîse, 2003.
- Kur'an-ı Kerîm
- Kurtubî, Şemsuddîn Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*. thk. Ahmed el-Berdûnî. Kâhire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1964.
- Mukâtil b. Süleyman, Ebu'l-Hasen. *Tefsîru Mukâtil İbn Süleyman*. thk. Abdullah Mahmud Şehhâte. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâs, 2002.

- Nöldeke, Theoder. *Geschichte des Qorans*. Leibzing: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, 1909.
- Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahrüddîn. *Mefâtihu'l-ğayb*. Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 1999.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed. *el-Keşf ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabiyye, 2001.
- Suyutî, Celâluddîn Abdurrahman Ebû Bekr. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. Mısır: el-Heyetü'l-Mısriyye, 1974.
- Tabâtabâi, Muhammed Seyyid Hüseyin. *el-Mizân fi tefsîri'l-Kur'ân*. Beyrut: Müessesetü'l-a'la, 1997.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr Ebû Ca'fer. *Câmiu'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- Tabersî, Emînu'l-İslâm Ebû Ali b. Hasen. *Mecmau'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Mürtezâ, 2006.
- Tûsî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Hasen. *et-Tibyân fi tefsîri'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabiyye, ts.
- Weil, Gustav. *Historisch-Kritische Einleitung in Den Koran*. Bielefeld: Velhagen und Klasing, 1844.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. 'Amr. *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmızı't-tenzil*. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-Arabiyye, 1988.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn. *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fedl İbrahim. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1957.
- Zerzûr, 'Adnân Muhammed. *'Ulûmu'l-Kur'an*. Dımeşk: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1981.
- Zeylaî, Cemâluddîn Ebû Muhammed b. Yûsuf. *Tahrîcu'l-ehâdis ve'l-âsâri'l-vâkı'ati fi tefsîri'l-Keşşâf*. thk. Abdullah b. Abdurrahman es-Sa'd. Riyâd: Dâru İbn Huzeyme, 1994.